

Б. І. Кант
В. К. Маркс
Г. А. Сміт

Література:

1. Авторханов А. Технология власти. — М., 1991.
2. Алексис де Токвиль. Демократия в Америке. — М., Прогресс, 1992.
3. Аристотель. Афинская полития. Государственное устройство афинян. — М., 1937. (Прилож. № 22).
4. Бабкин В., Селиванов В. Народ и власть. — К., 1996.
5. Ашин Г. К., Понеделков А. В., Игнатов В. Г. и др. Основы политической элитологии : Учеб. пособие. — М.: ПРИОР, 1999. 6.
6. Бердяев Н. А. О русской философии: В 2 ч. — Ч. 2. — Свердловск: Изд-во Урал. ун-та, 1991.
7. Гаджиев К. С. Геополитика. — М.: Междунар. отношения, 1997.
8. Гаджиев К. С. Введение в политическую науку: Учеб. для высш. учеб. завед. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Изд. корпорация “Лотос”, 2000.
9. Головатий М. Ф. Соціологія політики: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К.: МАУП, 2003.
10. Головаха Є. І., Бекешкіна І. Е., Небоженко В. С. Демократизація суспільства і розвиток особистості від тоталітаризму до демократії. — К.: Наук. думка, 1992.

4. ДЕМОКРАТИЧНА ДУМКА В УКРАЇНІ

1. Демократичні елементи Київської Русі.
2. Українські гуманісти та їх внесок у теорію демократії.
3. Українське козацтво та теорія і практика демократії.
4. Українська демократична ідея ХІХ – ХХ ст.

Витоки української демократії сягають ще родового ладу, 30000 тис. р. до н. е., для неї характерні ті ознаки, про які зазначалося у другій темі.

Наступним етапом була доба Київської Русі, з елементами вічового устрою. Віче — загальні збори громадян міст Київської Русі для розгляду громадських справ. Віче відоме вже в добу племінного устрою й було характерне для всіх східних слов'ян як вияв народоправного ладу. В літописах вперше згадується в Білгороді під 997 р. Новгороді — під 1016 р., Києві — 1068 р. В головних містах держав-земель за княжої доби вічові збори набрали характеру одного з верховних органів влади, який конкурував у своїх компетенціях із владою князя і боярської ради. Віче скликалося і в малих містах («передмістях»), але обмежувалося розглядом справ місцевого управління. Громадяни «передмість» мали також право брати участь у вічі «старшого міста». Пізніше їх заступали тисяцькі. Крім того, у вічових зборах звичайно брали участь князь, бояри, єпископ і духовенство. На Русі почало відігравати помітну роль з ослабленням князівської влади в період феодалної роздрібненості (друга половина XI—XII століття). Інколи на віче обирали князів.

З економічним та політичним піднесенням великих міст і посиленням ролі купців, ремісників зростало й значення вічових зборів. Віче збиралося на княжому чи церковному подвір'ї або на торговищі. Регулярних вічових зборів не було, їх скликали, на випадок потреби, князь, хтось із бояр або ініціатива виходила з народу. Вічем керував князь або єпископ (у Києві — митрополит), іноді — тисяцький. Правильного порядку дебатів і прийняття постанов віче не знало. В принципі ухвали приймалися одностайно, фактично справи вирішувала позиція більшості присутніх. Компетенції віча не були точно визначені, однак деякі були постійними його прерогативами — справа війни і миру, зокрема, народне рушення, деякі справи зовнішньої політики, покликання князя на престол (якщо він не посідав його порядком спадщини чи внаслідок завоювання); укладання договору («ряду») з князем. Іноді віче домагалося зміни княжих урядовців, часом віче ставало судовим органом, головним чином для політичних правопорушень. Рішення віча «старшого» міста було обов'язковим для цілої землі.

Віче як орган державної влади в українських князівствах не мало найвпливовішого становища, як у Новгороді, Полоцьку та Пскові. На відміну від північних князівств, де князі узурпували всю владу, в Україні віче все ж зберігало рівнорядну роль до інших органів. Тільки в Галицькому князівстві воно поступається перед боярською радою. Вічові збори як орган державної влади занепадають під час переходу українських земель під владу Великого князівства Литовського і Польщі.

Історична доля України склалася так, що десь з середини XIV ст. вона втратила свою державність і значна частина українських земель була захоплена сусідніми державами. Після Люблінської унії 1569 р. між Польщею і Литвою переважна частина українських земель опинилася під польсько-шляхетським пануванням. Закарпатська Україна належала Угорщині, Буковина — Румунії, Чернігівщина перебувала у складі Росії. Кожна з держав перетворювала захоплені землі у свої провінції.

На тодішніх українських землях панував феодально-кріпосницький лад. Ремесло і промисли посідали особливе місце у феодальній економіці, їх розвиток сприяв поглибленню суспільного поділу праці, розширенню товарного обміну, що, в свою чергу, сприяло розширенню і зміцненню економічних зв'язків між українськими землями та іншими державами. Тодішні соціально-економічні процеси зумовили подальший розвиток культури та прогресивні зрушення в ідеології, сприяли розвиткові політичної думки, зокрема поширенню ідей гуманізму. Серед найвизначніших українських гуманістів були Юрій Дрогобич, Станіслав Оріховський, Павло Русин із Кросна, Шимон Шимонович. Діяльність гуманістів сприяла відродженню національної самосвідомості українського народу.

Українські гуманісти одними з перших у європейській філософській думці заперечували божественне походження держави і влади, виступали проти підпорядкування світської влади церковній, втручання церкви в справи держави. Мислителі українського походження ставали відомими не тільки в культурному житті Речі Посполитої, а й далеко за її межами.

Одним з них був Станіслав Оріховський. Початкову освіту здобув у Перемишлі, згодом навчався в провідних університетах тогочасної Європи — Краківському, Віденському, Віттенберзькому, Падуанському, Болонському, вдосконалював свої знання у Римі, Венеції, Лейпцігу. Одним з наставників талановитого мислителя був видатний німецький реформатор Мартін Лютер.

У своїх працях Оріховський подав своє бачення суті держави, форми управління, устрою та різних проблем політичної влади. Великого значення гуманіст надавав ідеям свободи, справедливого суспільного ладу. Основою виникнення держави, зазначав він, є залежна від умов життя воля людей і природжений інстинкт до суспільного життя. Держава, на думку мислителя, повинна мати ряд обов'язків щодо громадянина, серед яких є гарантія права і пожитку кожного індивіда. Але й останній має ще більші обов'язки перед державою: його діяльність повинна спрямовуватись на інтереси держави. Законові, що становить гарантію розвитку та існування держави, повинні підкорятися усі, навіть королі. Закон — це душа і розум вільного королівства, а король — лише мова, очі і вуха закону, і він завжди чинить так, як велить закон. Виступаючи ідеологом «шляхетської республіки», С. Оріховський не виступає проти короля, а хоче бачити в особі короля «філософа на троні»: мудрого, справедливого, мужнього і ласкавого, який дбав би про збереження добра усіх людей, а не тільки свого власного. Король є захисником закону в державі, що дозволяє суспільству уникнути тиранії. А влада тиранів, вважає вчений, ніде довгою ще не була.

Говорячи про закон у формуванні відносин між громадянами держави С. Оріховський закликав до необхідності поставити питання про природне право. На його думку, природне право вище від людських законів, які за потреби можна змінити. Жити у злагоді з законами природи — це значить дбати про мир і спокій у державі. Основою природного права вважав власність, утримання від зазіхання на чужу власність, бо тоді в державі з'являться хитруни, зрада, чвари, насильства над слабшими. Душею держави є справедливість, яка полягає в тому, щоб кожний отримав те, що йому

належить: спокій, свободу, можливість виконувати свою роль і призначення з істиною і вірою. Відсутність або свідоме порушення вказаного оцінювалося С. Оріховським як свідчення дикунства, варварства, деспотизму, що суперечать природному праву.

Дотримання природного права, згідно з концепцією мислителя, є основою нормального розвитку суспільства, забезпечення умов для гідного життя його членів. Однак реалізувати цей ідеал не можна без дотримання принципу загального блага, тобто блага народу, що виражався в патріотизмі, служінні державі, підкорення особистих інтересів громадян ідеї спільного блага.

Погляди С. Оріховського на проблему сутності та походження держави, принципів організації влади стали певним етапом у розвитку політичної думки і знайшли свій розвиток у його ідейних спадкоємців.

Одним з його наступників був Іван Вишенський, він висловлював свій суспільно-політичний ідеал, основу якого становили: вселюдське братерство і рівність, добровільна відмова від власності, соборність церкви, усунення несправедливості і гноблення, колективне управління, просвіта народу в ім'я національного відродження. І. Вишенський відкидає саму необхідність існування державного апарату для регулювання суспільного життя. Його ідеал — громадське самоуправління, громадянська колективність, яку він вбачав у діяльності українських братств. При цьому він вважає, що в основі такого способу регулювання міжлюдських відносин повинна лежати ліквідація майнової нерівності між членами суспільства. Допускається лише «мала» власність для підтримання земного існування за умови, що вона зароблена чесною працею. «Велику» власність, як породження жадібності і передумову прагнення до панування над іншими, мислитель засуджує. Насильство, деспотизм, тиранія походять від абсолютизації переваг світського життя, від жадоби багатства і необмеженої влади. Нагромаджуючи власні багатства, людина утверджує бідність інших. Бідність за своєю суттю породжує прагнення рівності. Одержавши владу від Бога, володар не може

користуватися нею на свій розсуд. Влада надана не для того, щоб чинити насильство, а щоб утверджувати закон і справедливість.

Наприкінці XVI ст. політичним центром українських земель знову стає Київ, що пов'язано з утвердженням на території Східної України козацтва, яке поступово посіло чільне місце в українському суспільстві і довкола якого гуртувалися сили, спрямовані на відновлення української державності.

Своєю вільною, без феодалного примусу працею українське козацтво розвивало власну передову економіку. У Запорозькій Січі ніколи не було кріпацтва й уперше в Європі склалася прогресивна форма багатогалузевого фільваркового господарства (фермерського типу). Таким чином, становлення козацтва як суспільного стану нерозривно пов'язано з проблемою свободи, волелюбності, забезпечення умов для розвитку творчих здібностей людини. Тож не випадково в наступні періоди, коли підписувалися договори між Україною та іншими державами, коли українські гетьмани боролися за незалежність й автономію України проти російського колоніалізму, в усіх текстах з українського боку звучали вимоги про «підтвердження прав і вольностей» козаків і шляхти, що «надані з віків... щоб ні в чому не були порушені».

Специфічною особливістю козацтва було те, що мирне хліборобське життя переселенців зосереджувалося переважно в «прикордонній зоні». Воно зазнавало постійних спустошливих нападів ординців, кримських татар і ногайців. Козакам доводилося одночасно займатися хліборобською справою та збройним захистом своїх поселень. Це зумовлювало формування особливого типу людини, здатної поєднувати різні види діяльності — трудової й військової, тоді як в інших країнах вони існували окремо, закріплювалися за різними класами й станами. В усталених уявленнях про козака перша його іпостась — виробничо-трудова, геть затінюється другою, військовою: звідси поширене ототожнення козацтва з лицарством, зовсім не виправдане з соціально-економічного погляду. Насправді ж вільний труд на

вільній землі невіддільний від самої суті козацтва й становить одну з його фундаментальних рис.

За таких умов Україні доводилося шукати захисту, виробляти форми самооборони, методи активної військової протидії, мобілізувавши матеріальні й духовні можливості, спираючись на історичний досвід і традиції. Український народ, позбавлений своєї державності, створив могутні збройні сили, що є однією з підвалин держави — козацтво. Козаки добровільно йшли у військо захищати Вітчизну, свої «права та вольності». Принцип непримусової системи комплектування й мобілізації в козацькому війську діяв навіть у період визвольної війни 1648—1654 рр. Військо Запорозьке мало своєрідну й досконалу організацію з оптимальними структурами. Усе це принесло йому багато героїчних перемог над ворогом.

Вибудувавши сильне військо, український народ, який ніколи в історії не прагнув загарбувати чужі землі, використовував свою вояцьку міць лише для захисту України, звільнення її від чужоземного панування. Збройні сили відіграли вирішальну роль у національно-визвольній війні під проводом Богдана Хмельницького, яка закінчилася утворенням козацько-гетьманської української держави.

Козацтво виконало покладену на нього історичну місію і врятувало український народ від загибелі, що має всесвітньо-історичне значення.

Отже, в другій половині XVI — на початку XVII ст. козацтво сформувалося як своєрідний суспільний стан, причому досить чисельний. Воно мало свою еліту в особі гетьманів, шляхти, генеральної старшини. Козацька верхівка була високоосвіченою, а діти козаків становили значний прошарок серед студентів Києво-Могилянської академії.

Характерною ознакою суспільного життя козацтва є демократизм. Умови життєдіяльності козацьких поселень, як господарсько-військових організацій, вимагали тісної взаємодії їх членів. Вони були вільні й рівні, а тому лише на принципах вільного демократизму, довір'я, взаємоповаги та взаємодопомоги могли будувати свої стосунки. Демократичні засади

козацького суспільного устрою зумовлювалися також паростками нових суспільно-економічних відносин — буржуазно-демократичних.

З середини XVI ст., з виникненням Запорозької Січі і формуванням козацтва як окремого стану феодального суспільства, організація козацтва перейшла на якісно новий рівень розвитку. На Січі був втілений у життя принцип поділу влади на три гілки.

Законодавча влада була зосереджена в руках загальнокозацької ради. Найвищим органом козацького самоврядування, який вирішував найважливіші питання, були загальні або, як їх частіше називали, військові ради. Збиралися вони регулярно у точно визначені строки - 1 січня і 1 жовтня кожного року. Козацька рада збиралася і в інші строки, коли на те була воля товариства. На військових радах вирішувалися усі найважливіші питання життя Запорізької Січі: оголошувалася війна і укладався мир, об'являлися військові походи, каралися злісні злочинці, щорічно переділялися поміж куренями землі, річки, озера, ліси, рибні лови тощо, обиралася і зміщалася козацька старшина.

Крім загальних військових рад, у запорізьких козаків були ще й ради по куренням, які частіше звалися «сходками». Курінні сходки збиралися у разі потреби для вирішення дрібних справ, термінових питань, а також таємних справ.

Були ще сходки по паланках. Вони розглядали переважно дрібні господарські спори, оскільки населення паланок складалося з нежонатих козаків, які займалися господарством.

Виконавча влада на Січі: кошовий отаман, військовий суддя, військовий отаман, військовий писар, курінний отаман; військові чиновники — булавничий, хорунжий, довбиш, пушкар, гармаш, тлумач, шафар, канцеляристи; похідні і паланкові начальники-полковник, писар, осавул.

Кошовий отаман, військовий суддя і військовий писар складали так звану військову старшину. Вони обиралися військовою радою 1 січня і перебували на посаді один рік. До числа військової старшини інколи

включалися курінні отамани. У мирний час військова старшина займалася адміністративними і судовими справами, а під час війни очолювала козаків, передаючи свої повноваження наказний старшині.

Кошовий отаман зосереджував у своїх руках вищу військову, адміністративну, судову і духовну владу. У воєнний час кошовий отаман був лише володарем Запоріжжя і в своїх діях керувався звичаями і традиціями козацтва. Обов'язки кошового отамана зводились до затвердження обраних військовою радою службових осіб, узаконення розподілу за куреннями земель, розподілу військової здобичі і військових доходів, прийняття до Січі нових людей і звільнення старих козаків, встановлення дипломатичних контактів з сусідніми державами. При всій повноті влади кошовий отаман ніколи не був абсолютним диктатором. Його влада обмежувалась трьома умовами: звітом по закінченні строку повноважень перед військовою радою, річним строком перебування на посаді і, нарешті, самою військовою радою.

До компетенції суду входив розгляд кримінальних та цивільних справ. У випадку незгоди з рішенням суду козак, котрий вважав себе потерпілою стороною, мав право його оскаржити, звернувшись до гетьмана, Генеральної військової канцелярії або Генерального військового суду.

Про зваженість, об'єктивність судочинства запорозьких козаків яскраво свідчать і такі рядки видатного вченого Д. Яворницького: «Не можна сказати при цьому, однак, щоб запорозькі судді, керуючись у своїй практиці винятково звичаєм, дозволяли собі сваволю або зайве зволікання справ: і невелика чисельність запорозького товариства, і чисто народний устрій його, і щонайповніша доступність для кожного члена козацької громади до найвищих зверхників робили суд на Запоріжжі простим, скорим і правим у повному і точному сенсі сих слів; покривджений і кривдник словесно викладали перед суддями суть своєї справи, заслухували словесну постанову щодо неї і негайно клали край своїм незгодам і непорозумінням, причім перед суддями були однаково рівними й простий козак, і значний товариш».

Таким чином, існуюча система органів військово-адміністративної і судової влади забезпечувала виконання властивих державі внутрішніх і зовнішніх функцій. Правонаступність давніх звичаєвих норм не постає чимось незвичайним, це — закономірний процес із певними особливостями, що обумовлювалися обставинами життя на Запорозькій Січі.

У 1654 р., після виснажливої національно-визвольної війни українського народу проти шляхетської Польщі, гетьман Богдан Хмельницький зважився на військовий договір із Московщиною. Укладаючи його, він і не підозрював, що посприятиме тому, що Україна вмайбутньому буде поглинута царською Росією, стане її колоніальним додатком. Однак і після Переяславської Ради боротьба за національну незалежність України не припиняється. Після смерті Б. Хмельницького гетьман Іван Виговський уклав Гадяцький договір з Польщею, згідно з яким (автором його статей був відомий вчений і громадсько-політичний діяч Юрій Немирич) Україна оголошувалася вільною країною, що поєднується з Польщею і Литовською державою під назвою Великого князівства Руського. Польща, Литва та Русь повинні були утворити рівноправний союз трьох держав під владою одного короля, обраного всіма трьома народами. У внутрішньому управлінні Україна зберігала автономію, могла мати свої палату депутатів, гетьмана, верховний трибунал, скарбницю, міністрів і чиновників, мову і військо.

Про небажання бути чисією колонією свідчить і Конституція українського гетьмана Пилипа Орлика 1710 р. Конституція ця починалась урочистою декларацією, що «Україна із обох боків Дніпра має бути на вічні часи вільною від чужого панування». Певною мірою вона ґрунтувалася на ідеї поділу законодавчої, виконавчої та судової гілок влади. Законодавча влада мала належати Раді, членами якої були полковники зі своєю старшиною, сотники, «генеральні радники від усіх полків та послы від низового Війська Запорозького». Рада повинна була збиратися тричі на рік — на Різдво Христове, Свято Великодня та Покрови, а також за рішенням гетьмана, якому належала виконавча влада. Суд також мав діяти незалежно,

гетьман не повинен був сам карати або милувати. Це право належало Генеральному Суду, який виносив рішення «не поблажливе й не лицемірне, а таке, якому кожен мусить підкорятися, як переможений законом». Вона була перейнята ліберальним і демократичним духом, що ставить її в один ряд із найцікавішими пам'ятками політичної думки тогочасної Європи.

Найвищого звучання і небувалої філософської глибини ідеї національної свободи набувають у творчості Григорія Сковороди — останнього великого мислителя Козацької доби, всесвітньо відомого філософа. Він прагнув допомогти особистості й суспільству усвідомити себе як активну (не деструктивну і не войовничу) творчу силу. Григорій Сковорода визнавав свободу, в тому числі й політичну, вищим благом людини. Все своє життя він мріяв про справедливе суспільство, шлях до якого лежить через просвіту і моральне вдосконалення людини, її сумлінну працю.

Підсумовуючи сказане, зазначимо, що всі названі автори — від Станіслава Оріховського до Григорія Сковороди — несли в свідомість українського народу зерна істинної європеїзації, дух і постулати виваженого, конституційного розуміння людської свободи. Основу їхньої освітянської, наукової, громадсько-політичної діяльності становили універсальні підвалини європейської цивілізації. Вони наполегливо і послідовно виводили українську політичну думку на шлях ідейно-світоглядного синтезу творчої спадщини Християнства, Античності й Просвітництва, і привносили в духовне життя українців такий політичний ідеал, за яким суспільне співжиття народу мало базуватися на конституційно-республіканських принципах і нормах, на рівності й дружбі, на справедливих законах, котрі давали б людям змогу чесно і продуктивно працювати так, щоб приносити користь і собі, і суспільству. Все це віщувало зародження українського лібералізму.

Перші ознаки зародження ліберально-демократичних ідей в Україні знаходимо в історичних творах 20–40-х рр. XIX ст. Чільне місце серед них посідає «Історія Русів» — твір, написаний анонімним автором, що справив

істотний вплив на формування в українському суспільстві ліберально-демократичних ідей.

Явищем соціально-політичного життя і суспільно-політичної думки першої половини ХІХ ст. постала спадщина великого українського народного поета, художника і самобутнього мислителя Тараса Шевченка. Надзвичайно здібний від природи, Шевченко увібрав і синтезував у своїй творчості надбання і сподівання української і російської інтелігенції, думки західноєвропейських мислителів, поєднавши їх із одвічними прагненнями українського народу до волі і самостійності.

У загальному плані найважливіші ідеї суспільно-політичного ідеалу Шевченка такі: несприйняття будь-яких форм деспотизму і поневолення народу; засудження системи імперського законодавства і судочинства, покликаних захищати інтереси панівних класів; заклик до боротьби за національне і соціальне визволення; здійснення соціальної рівності, політичної свободи, що базуються на вселюдській справедливості; самоуправління народу й колегіальна форма реалізації влади.

За словами сучасного українського вченого В. Г. Антоненка, весь шлях Шевченка як поета й суспільно-політичного мислителя «... був шляхом постійного ствердження ідей соціального і національного визволення українського народу». Він твердо вірив, що настане час, коли Україна буде вільною. В умовах, коли народ України стогнав під страшним ярмом царського деспотизму, він з болем запитував: «Коли ми діждемося Вашингтона з новим і праведним законом?» І не сумнівався, що «діждемось таки колись!».

У січні 1846 р. в Україні виникла перша політична організація — Кирило-Мефодіївське товариство, — очолена Миколою Костомаровим. До неї входили також Микола Гулак, Тарас Шевченко, Пантелеймон Куліш та інші представники інтелігенції. Програму товариства було викладено М. Костомаровим у праці «Книга буття українського народу». У своїй праці Костомаров висловлює думки про необхідність верховенства закону,

закликає до перебудови суспільства на засадах справедливості, рівності, братерства й свободи.

Думку про реформістський шлях політичного розвитку суспільства поділяла більшість представників Кирило-Мефодіївського товариства. «Добре,— писав Пантелеймон Куліш,— коли заговорять язики інтелігенції. Але біда, коли дика сила демократизму викличе з пекла дику силу рабства». Вони виступали за еволюційну перебудову суспільства, національне визволення українського народу, релігійну віротерпимість. Головним засобом досягнення своїх цілей демократичнонастроєні членитовариства вважали пропаганду серед широких верств народу з метою пробудження в ньому громадських почуттів. Ніяка мета, на їхню думку, не може виправдовувати нехристиянських методів, а тому помірковані представники товариства виключали можливість політичної революції і визвольної війни. Це були перші паростки українського ліберального світогляду. Шечвенко, ж навпаки. За умов, що склалися у той період, коли Україна для Росії стала важливою колонією, із важливим стратегічним ресурсом та розташуванням, вихід вбачав у революції, радикальній суспільній зміні, як зовнішньої так і внутрішньої ситуації у рідному краї.

Істотним і вельми цікавим здобутком української думки тієї доби були дослідження, присвячені вивченню специфіки характеру українського народу. Йдеться насамперед про працю М. Костомарова «Две русские народности», що була опублікована у 1861 р. в журналі «Основа».

На підставі історичних, етнографічних, психологічних, релігійних даних і спостережень автор здійснив спробу науково обґрунтувати те найсуттєвіше, що виокремлювало національні відмінності російського і українського народів. При цьому вказується на дві основні причини, що вирішально вплинули на формування самобутнього характеру українців:

1) географічне становище України («перший привід відмінності»), або, кажучи сучасною мовою, особливість її геополітичного становища, завдяки

якому вона весь час співіснувала з іншими народностями як «кордонна цивілізація»;

2) недостатня розвиненість, упродовж всієї історії, в Україні державно-правових інституцій і, як наслідок, державно-правових традицій, що було зумовлено бездержавним чи напівдержавним розвитком українського народу. Ці дві причини постійно впливали на формування самобутності українців.

Якщо узагальнити все, що написано з цього приводу вченим у його публікації, то матимемо такі прикмети.

По-перше, для української ментальності властивий розвій особистого свавілля, прагнення до свободи при непевності (невизначеності) її форм — ця ознака характеру була «відмінною рисою південноруського суспільства, — як пише Костомаров, — починаючи з найдавніших часів дотепер». До цього приєднувалися: недостатня ясність мети, непостійність, поривчастість руху. За натурою «південнороси» не схильні до насильства. Але й для здійснення політики вони теж малоприсади: їм бракує холодного розрахунку, твердості у поступі до намічених цілей. Вони не привчені до опозиції.

По-друге, «південнороси» з незапам'ятних часів звикли чути в себе чужу мову і не цураються чужоземців. Цей дух терпимості, відсутності національної зверхності перейшов пізніше в характер козаків. І залишився у народі донині, пише автор.

По-третє, особливою рисою «південноруського племені» була «перевага особистої свободи». В політичній сфері «південнороси» здатні були «створювати всередині себе добровільні компанії (товариства), які існували доти, доки в них була потреба». Ці товариства були міцні настільки, наскільки їхнє існування не заважало незмінному праву особистої свободи. «Общинна психологія», тобто підпорядкування особи владі общини, була, за Костомаровим, не властива для української народності.

Громада для українців — зовсім не те, що община для росіян. Громада — це добровільна сходка людей: хто хоче, той бере в ній участь, а хто не хоче, той і не бере. Так було в Запорозькій Січі: туди приходили, як і йшли

звідти, за власного бажання, добровільно, відзначає вчений. За народними уявленнями, кожен член громади є сам собою незалежною особистістю, самобутнім власником. Він зобов'язаний громаді тільки тією мірою, якою тримаються зв'язки між її членами для взаємної безпеки всіх і вигод кожного. «Малорос за своєю природою більш роботящий, ніж великорос, і завжди таким постає, як тільки бачить вільний вихід своїм діям». Духовний склад, ступінь почуття, його засоби чи склад розуму, спрямування волі, погляд на духовне і суспільне життя, все, що утворює норів і характер українського народу, — «є сокровеними, внутрішніми причинами, його особливостями, які дають життя і цілісність його тілу».

Наступним кроком у розробку теорії української демократії була діяльність М. Драгоманова. Однак українського політичного мислителя справедливо вважають творцем своєрідної конституційної теорії, проповідником необхідності збагачення політики і права в тодішній Російській імперії цінностями світового конституціоналізму.

Оригінальність драгомановського тлумачення конституціоналізму полягає, по-перше, в доповненні його поняттям «політична свобода», яку він розумів широко і всебічно. Політичну свободу він сприймав і як співпрацю суспільства й особистості, що реалізується через народне представництво в центрі й самоврядування на місцях, і як загальнодемократичні свободи для особистості, такі як свобода слова, совісті, національності та ін.; сукупність особистих прав, невідчужуваних ні для кого, навіть для волевиявлення народу; і, нарешті, як істинне народовладдя, що розвивається в середовищі самого народу. Конституціоналізм М. Драгоманова: він, як справедливо зауважує сучасний український правознавець О. Скакун, полягає в тому, що політична свобода в його розумінні має значення лише тоді, коли передбачає свободу особистості як необхідну умову поваги й гідності людини, можливу лише в конституційноправових державах.

Попри те, що Драгоманов був першим провідником конституціоналізму, демократії і свободи, він також був одним із небагатьох захисників здійснення цих великих начал еволюційним шляхом.

Проблеми демократичного політичного режиму порушували у своїх працях такі видатні представники української політичної думки, як М. Драгоманов, М. Грушевський, В. Липинський і, особливо, І. Франко і Б. Кістяківський. Так, Б. Кістяківському належить розробка цілісної концепції правової демократичної держави, де панує право, забезпечено соціальний захист особистості, активно діють органи народного представництва, здійснюється належний судовий нагляд за органами державної адміністрації.

Б. Кістяківський вважав, що має існувати такий політичний режим, де особі й державі належать свої сфери самостійної діяльності і де держава не зазіхає на такі права людини, як свобода совісті, думок, віросповідання і т. ін.

Помітним і цікавим дослідником політичних режимів був і видатний український філософ, письменник, публіцист І. Франко. Ставлячи права і свободи громадянина, людини вище від усього, він наголошував, що держава може обмежувати діяльність особи у всіх сферах лише до тієї межі, де інтерес індивіда починає суперечити інтересам інших індивідів. Найяскравішим виявом звільнення суспільств у XVIII ст. від абсолютизму, І. Франко вважав конституціоналізм, який є важливим кроком до демократичної держави. При цьому він зовсім не ідеалізував конституціоналізм, демократію, постійно нагадуючи, що люди є від природи нерівними. Юридична рівність, відтак, має виступати реальним підґрунтям для рівності прав людей у своїх можливостях самореалізації.

Одним з головних прав народу в демократичній державі, на думку І. Франка, є право обирати і бути обраним. Це право, зазначав він, є прямим шляхом до справжнього державного суверенітету, оскільки воно надає можливість кожному громадянину реалізувати свою індивідуальність.

Початок XX ст. характеризувався спробою українців побудувати незалежну й демократичну державу, свідченням цього може бути створення

законодавчих, виконавчих та судових гілок влади незалежних одна від одної у період Центральної Ради. Підтвердженням цьому є Конституція УНР 29 квітня 1918 р. Проголошувала державну незалежність і територіальну цілісність Української Народної Республіки, рівність прав громадян, демократичні свободи. Республіка мала бути парламентською зі Всенародними Зборами як вищою законодавчою владою (без посади президента). Передбачався земельний адміністративно-територіальний устрій з широким місцевим самоврядуванням у всіх 30 землях. Підтверджувалося право національних меншин в Україні на національно-персональну автономію, закріплювалося право національних союзів на законодавчу ініціативу.

Вадами Конституції УНР були, зокрема, декларативність положень, невизначеність функцій органів влади та їхніх взаємовідносин, невизначеність території УНР.

Але демократичні засадничі принципи в Україні не були запроваджені через гетьманський переворот 29 червня 1918 р.

Друга спроба запровадження демократії за доби Директорії, грудень 1918 – листопад 1921 рр. закінчилася поразкою через інтервенцію Радянської Росії, та втратою Україною своєї незалежності з входженням її територій до Радянського Союзу, Польщі, Чехословаччини, Румунії.

Після розпаду СРСР з 1991 р. розпочинається новітня спроба українців побудувати свою державу на засадах суверенітету та демократії. Однією з основних проблем у здійсненні суспільних реформ нині є низький рівень участі громадян у процесі їх розроблення, реалізації та коригування. Відповідно розширення соціальної бази реформ, перетворення громадськості на дієвого суб'єкта суспільних перетворень є одним із перших етапів суспільних реформ.

Досягнення цієї мети має стати основою запланованої реформи політичної системи, зміни усіх її складників — форми правління, виборчої системи, системи державного управління, місцевого самоврядування,

адміністративно-територіального устрою. Основним суспільним інститутом, що реалізує на практиці принципи республіканізму, є громадянське суспільство. Успіх реформ значною мірою залежить від рівня його розвитку, від ступеня участі громадян у різних формах самоорганізованої суспільної активності.

Укорінення засад республіканізму, а отже, становлення дієвого громадянського суспільства, потребує зміни філософії влади. Вона має першою, не очікуючи тиску знизу, перейти на засади відкритості та прозорості, продемонструвати, що сприймає громадянина та громадянське суспільство як рівноправних із державою суб'єктів державотворчого процесу. Адже громадянська активність, інноваційний пошук, соціальна взаємодія значною мірою залежать від позиції влади.

Зміцненням засад республіканізму, змінами у виборчій системі, у характері міжрегіональних відносин державна влада ствердить у суспільній свідомості почуття національної солідарності. Політична, судова, управлінська, адміністративно-територіальна реформи нададуть усій державній системі належної міцності, забезпечать її функціонування за алгоритмом зрівноваженості, надійності та ефективності.

Фактично усі країни нині, на початку XXI ст., рухаються до демократії, однак зі своїм розумінням такої демократії, своїм шляхом, формуючи власну модель демократичного життя. Специфіку такому рухові надають багато факторів, вирішальними з-поміж яких є історія, традиції, культура, особливості економічного рівня розвитку, геополітики, взаємин з іншими країнами і світом загалом.

Термінологічний словник:

Боярська рада — в часи Давньоруської держави — вища рада при князеві, що складалася з представників земського **боярства** (старців градських - потомків місцевої родоплемінної знаті), княжої **дружини** (княжих мужів, думців), а згодом також духовенства (митрополита, єпископів).